

УДК 007 : 304 : 004.9 + 070

Гусак О. О.,

канд. наук із соц. комунікацій, старш. викладач кафедри видавничої справи та редагування Видавничо-поліграфічного інституту, КПІ ім. Ігоря Сікорського, м. Київ, Україна

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ У ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНИМ МАНІПУЛЯТИВНИМ ТЕХНОЛОГІЯМ ПРОТИВНИКА НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

У статті розглянуто роль діаспори у створенні позитивного міжнародного іміджу України. Виявлено, що іноземні медіа не завжди вигідно для України інформують своїх громадян про ситуацію в нашій державі, тому залучення діаспори та використання нею певних інструментів протидії інформаційним впливам та інформування може істотно покращити імідж України. Інтернет-медіа та соціальні мережі сьогодні використовуються противником для поширення фейкової інформації та пропаганди, впливу на громадську свідомість, як зброю масово ураження свідомості в інформаційній війні. У статті проаналізовано висвітлення українською діаспорою подій в Україні на сторінках своїх медіа та соцмереж та запропоновано інструменти асиметричної відповіді на гібридну агресію, які можуть використовуватися діаспорою в медіапросторі інших країн, в інтернеті, зокрема в соціальних мережах.

Ключові слова: гібридна війна, діаспора, комунікаційні технології, соціальні мережі.

Husak O.,

Ph. D. in social communication, senior lecturer of the Department of Publishing and Editing National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine

**THE ROLE OF UKRAINIAN DIASPORA IN COUNTERACTION TO ENEMY'S
INFORMATIONAL MANIPULATIVE TECHNIQUES IN THE INTERNATIONAL
ARENA UNDER CONDITIONS OF HYBRID WARFARE**

The article deals with the role of the Ukrainian diaspora in creating a positive image of Ukraine in the world. Foreign media do not always inform their citizens about those events that are important for Ukraine, therefore, Ukrainian diaspora may help a lot in the confrontation, it may apply some of the tools of asymmetric response to the hybrid aggression in the media space of other countries with the purpose

of informing international community and improving the image of Ukraine. On-line media and social networks are directly used by the enemy as a weapon of mass destruction of public conscience, for spreading propaganda and fakes that are skillfully transformed into the viral content and perform successfully their primary task. The article also gives the tools of an asymmetric response to the hybrid aggression, which can be used by Ukrainian diaspora in the media of other countries, in the internet and in social networks particularly.

Key words: hybrid warfare, diaspora, communication technologies, social networks.

Постановка проблеми. Неоголошена гібридна війна змусила Україну зустрітися віч-на-віч із новими викликами та загрозами, які, як виявилось, є серйозною перешкодою сталому державному розвитку, економічному процвітання та євроінтеграційному курсу країни. Сучасні умови гібридної агресії проти України, нові інформаційно-психологічні операції війни, брак сформованих механізмів та інструментів протидії цим загрозам спричинили подекуди неефективну та хаотичну реакцію медіааудиторії на маніпулятивні технології та інформаційні впливи з боку агресора.

На сьогодні всередині країни ми найчастіше даємо відсіч таким інформаційним атакам противника, проте в очах світової громадськості імідж України за останні кілька років змінився не в кращий бік, оскільки діяльність українських медіа не націлена на зовнішні аудиторії, а європейські медіа, для прикладу, не завжди інформують своїх громадян про важливі для України події, подають інформацію нейтрально чи посилаючись на проросійських експертів. Тому актуальною на сьогодні є участь української діаспори у протистоянні, адже вона може застосувати деякі з інструментів асиметричної відповіді на гібридну агресію в медіапросторі інших країн з метою інформування світової громадськості та покращення іміджу України.

Одним із найефективніших інструментів можуть бути соціальні мережі, які безпосередньо використовуються противником як зброя масового ураження громадської свідомості, для поширення пропаганди та фейків, що майстерно перетворюються у віральний контент та успішно виконують своє першочергове завдання.

Аналіз попередніх досліджень. Методи протистояння в гібридній війні вивчають вітчизняні дослідники різних сфер. Політологічні та історичні аспекти, трактування дефініції «гібридна війна» розглядають В. Горбулін, А. Дорошкевич, О. Заводовська, В. Кравченко,

О. Полтораков, Ю. Радковець, О. Саєнко та ін. Питання соціології в контексті гібридної війни висвітлюють українські дослідники О. Гойман, І. Денисенко, І. Рущенко, М. Требін та ін. Інформаційні аспекти гібридної агресії досліджують Є. Магда, М. Ожеван, Г. Почепцов, Т. Скотникова, С. Соловійов та ін.

Проте участь української діаспори в гібридному протистоянні та можливості застосування нею інструментів асиметричної відповіді в медіапросторі інших країн залишаються недостатньо висвітленими, що й визначає **актуальність** цього дослідження. **Метою** цієї роботи є визначення інструментів асиметричної відповіді на гібридну агресію, які можуть використовуватися українською діаспорою задля покращення іміджу України на міжнародній арені.

Результати проведених досліджень. У сьогоденнішніх умовах Росія активно використовує свою діаспору в країнах усього світу для поширення дезінформації, дискредитації української влади, маніпуляції свідомістю іноземних громадян у ставленні до українського питання. Зокрема, у Німеччині за допомогою російської діаспори (особливо у Східній Німеччині) була розгорнута масштабна інформаційно-пропагандистська кампанія з просування «гібридної політики» Росії, підтримки режиму В. Путіна, у тому числі щодо України. На початку 2014 р. — відразу ж після демонстрації ФРН негативного ставлення до збройної агресії Росії проти України — за сприянням Москви у Німеччині був створений «Рух за мир», члени якого почали проводити систематичні акції з вимогами скасувати санкції проти Росії та відновити всебічне співробітництво з нею [1]. Ними неодноразово проводилися антивоєнні протести, за допомогою яких активно дублювалася риторика Кремля. Зокрема, їхні прихильники протестували у березні 2016 р. проти розширення НАТО і ЄС на Схід, мотивуючи це тим, що подібна експансія призводить до напруженості й ескалації в регіоні. Також в описі березневої акції був пункт, спрямований проти членства України, Грузії і Молдови в Європейському Союзі [2].

Навесні 2016 р. у Нідерландах проросійські сили почали кампанію із поширення агіток, спрямованих на голосування голландців проти асоціації України з ЄС. Зокрема, розповсюджувалися різноманітні міфи про Україну, наприклад фейковий відеоролик низької якості, в якому актори, що грають «бійців полку Азов», заявляють про плани провести теракти в Нідерландах; міф про те, що підписання Угоди про асоціацію з Україною спровокує потік біженців з України; інформацію про те, що

малайзійський «Боїнг» з нідерландськими пасажирами збили українські військові; що в Україні при владі націоналістичні радикали; що податки нідерландців витрачатимуть на проведення реформ в Україні [3] та навіть аргумент про те, що в Україні тварин на фермах нібито утримують у жахливих умовах — для ілюстрації цього факту в Нідерландах навіть розклеювали у транспорті спеціальні наліпки, на яких показували, як «тісно» живуть кури на українських птахофабриках [4].

В Іспанії члени українських організацій повідомляли, що проросійські активісти провокують за гроші українців та нападають на них, щоб показати в не вигідному світлі перед іспанцями [5]. У Польщі у 2015 р. почала активно «розкручуватися» проросійська партія «Zmiana», а Кремль вкладає багато ресурсів у підконтрольні йому пропагандистські польські медіа [6]. Як відзначає С. Бойко, активність бійців проросійського невидимого фронту в Польщі протягом останніх двох років різко зростає. Роками на неї легковажно не звертали уваги, прикриваючись патріотизмом та відстоюванням правди про минуле поляків на так званих кресових територіях. Цю активність з різних мотивів підтримували (чи закривали на неї очі) польські політики, органи правопорядку, ієрархії католицької церкви, місцевого самоврядування, громадські діячі тощо [7]. Про результати такої роботи «агентів Путіна» у Польщі свідчать і неодноразові антиукраїнські акції, які можемо спостерігати протягом останнього року. Діяльність російської діаспори в інших країнах світу теж переважно не залишається безрезультатною.

Проте діалог між українською діаспорою та нашою владою на сьогодні частково втрачено. За словами голови Української всесвітньої координаційної ради М. Ратушного, «з часів Віктора Ющенка існувала державна п'ятирічна програма по роботі з діаспорою. [...] Цю традицію не зламав навіть режим Януковича. [...] І от у 2015 році вона закінчилася. А нову ще не розробили» [8]. Проте українська діаспора в різних кінцях світу активно допомагає українським волонтерам, армії, організовує акції задля інформування громадськості інших країн та покращення іміджу України.

Для прикладу, у лютому 2015 р. канадське видання *The Globe and Mail* опублікувало матеріал «В обхід офіційних каналів українська діаспора Канади фінансує та веде війну проти Росії», де зазначається, що українська громада в Канаді займається збором коштів на придбання для української армії військового спорядження, одягу, безпілотників, програмного забезпечення, транспортних засобів та

підтримки неурядових медіапроектів та організацій — загалом, за словами О. Кошарної, голови Київського представництва «Конгресу українців Канади», загальний обсяг допомоги, зібраний для України мільйонною канадською діаспорою, наприклад, за 2014 р., склав від 10 до 15 млн доларів [9].

Різноманітні акції на підтримку України діаспора проводила і в інших країнах світу. Наприклад, у Великобританії з 2013 р. українською діаспорою було організовано більше 100 протестів проти російського вторгнення в Україну. У Словенії українська громада протестувала проти візиту Путіна до країни, у США пройшла низка акцій та протестів, зокрема й проти виступів проросійських артистів з України у містах Сполучених Штатів. Неодноразово маніфестації проводилися і в Парижі, наприклад за звільнення незаконно затриманого у Москві журналіста Р. Суценка. Акції проти утримання українських політв'язнів в Росії проходили і в інших країнах світу: Австралії, Канаді, Індії, США, Естонії, Португалії, Греції, Польщі, Німеччині, Болгарії та ін. [10]. А 14 жовтня 2016 р., в День захисника України, українці у більш ніж 70 містах щонайменше у 27 країнах вийшли на акцію «Stop Putin's War In Ukraine 2.0», учасники якої по всьому світу вимагали виведення з території України усіх російських окупаційних військ, а також повернення назад до Росії всієї зброї і військової техніки; посилення наглядової місії ОБСЄ до 24 годин на добу сім днів на тиждень і допуску місії ОБСЄ до частини російсько-українського кордону, яку Україна тимчасово не контролює; звільнення громадян України, які незаконно утримуються під арештом — як на території Росії, так і в Криму — за політично вмотивованими і сфабрикованими звинуваченнями [11].

Проте, окрім такої активності українських громад по всьому світу, варто відзначити, що ними можуть ефективніше використовуватися всі можливості відповіді на гібридну агресію в інтернеті та медіасередовищі. Зокрема, зважаючи на характер та інструменти у веденні гібридної війни, на сьогодні і соціальні мережі можна назвати тим «полем бою», де Україна часто програє на інформаційному фронті. Численні «війська» російських інтернет-тролів, розроблені чіткі механізми маніпулюванням свідомістю цивільного населення за допомогою соціальних мереж, постійне фінансування противником цього складника гібридної війни (щороку близько 1,4 млрд доларів на пропаганду, яка поширюється 30 мовами на 130 країн, охоплюючи аудиторію близько 600 млн людей [12]) надає йому більше шансів на встановлення в інтернеті

контролю над інформаційним простором України та інших країн, які можуть мати вплив на перебіг конфлікту.

Тому соціальні мережі зараз можуть стати ефективним інструментом боротьби з агресивними впливами в інформаційному середовищі, у тому числі й за межами України. За словами президента Світового конгресу українців Є. Чоля, «якби кожен українець використовував Facebook не лише, щоб інформувати, коли відбуваються якісь христини, родини, Маланки, а [...] якби хоча б раз на тиждень, якщо не раз на день, робити відповідні заяви, щоб боротися з російською пропагандою [...], — так ми можемо реально досягнути спільних успіхів» [12].

Про важливість участі української діаспори у протидії гібридній агресії в інформаційній сфері останній рік говорять і українські посадовці. У серпні 2016 р. цю думку озвучили Секретар Ради нацбезпеки і оборони О. Турчинов та віце-прем'єр-міністр із питань європейської та євроатлантичної інтеграції України І. Климпуш-Цинцадзе.

Використовуючи можливості соціальних мереж для активного інформування населення в тих країнах, де проживають українці, та чинники вірального контенту, Україна може гучніше донести потрібну інформацію світовій спільноті та формувати позитивне ставлення до подій, що відбуваються в Україні. Адже віральний контент дозволяє маніпулювати аудиторією, що часто використовується і противником у боротьбі на інформаційному фронті. Неймовірна кількість інформації, яка появляється у стрічках новин в інтернеті, перенасичення інформаційного простору змушує користувачів орієнтуватися на вибір інших людей у зацікавленні контентом, а не самостійно шукати найкраще у просторах мережі. Як зазначає Й. Бергер, у результаті списки найпопулярнішого контенту можуть формувати теми для широкого обговорення. Наприклад, чим більше людей побачили і поширили статтю про фінансову реформу, тим ймовірніше, що в інших сформується переконання, що фінансова реформа заслуговує більше уваги з боку держави, ніж реформа охорони навколишнього середовища, навіть якщо суть фінансової реформи не така важлива, як природоохоронної [13, с. 96]. Нав'язування аудиторії потрібних тем для обговорень чи відволікання уваги від важливих, але проблемних питань за допомогою чинників віральності контенту можна розглядати як метод маніпуляції громадською свідомістю, що в результаті дозволяє добитися потрібної реакції на інформацію, наприклад в умовах гібридної війни, і що часто використовується противником під час інформаційних протиборств.

Нами було здійснено аналіз сторінок української діаспори в мережі Фейсбук. Загалом проаналізовано 155 спільнот українських громад в таких країнах, як Австралія, Швейцарія, Австрія, Андорра, Вірменія, Туреччина, Канада, США, Мексика, Парагвай, Перу, Бразилія, Аргентина, Індія, Непал, Пакистан, Іран, ОАЕ, Катар, Ізраїль, Туніс, Нова Зеландія, Японія, Китай, ПАР, Кувейт, Південна Корея, Єгипет, Еквадор, Балі, Малайзія, Росія, Молдова, Румунія, Грузія, Азербайджан, Білорусь, Литва, Латвія, Естонія, Фінляндія, Норвегія, Швеція, Данія, Польща, Угорщина, Словенія, Чехія, Чорногорія, Греція, Німеччина, Італія, Іспанія, Франція, Англія, Шотландія, Португалія, Ірландія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Кіпр, Болгарія, Мальта, Сінгапур.

Проте майже 42 % спільнот (65 сторінок) є закритими, тому не можуть бути ефективним інструментом поширення проукраїнського контенту серед громадян інших країн, оскільки репости із таких груп не будуть доступні для перегляду користувачам, які не є її учасниками. Зважаючи на це, нами було детально проаналізовано контент 90 спільнот української діаспори, які є відкритими для усіх користувачів соціальної мережі.

Варто відзначити, що із цих 90 спільнот з різних країн світу 40 % публікують на своїх сторінках інформацію про Україну нейтрального чи позитивного забарвлення, проте лише українською або російською мовами (рис. 1). Іноземною мовою на своїх сторінках таку інформацію надають 31 % спільнот діаспори. З них лише 42 % публікують її регулярно та з метою донесення важливих для України ідей до іноземних громадян. Переважно це спільноти української діаспори з Канади, США, Австралії, Нової Зеландії, Бразилії, Німеччини, Австрії, Великобританії, Нідерландів.

Контент сторінок української діаспори у Фейсбучі

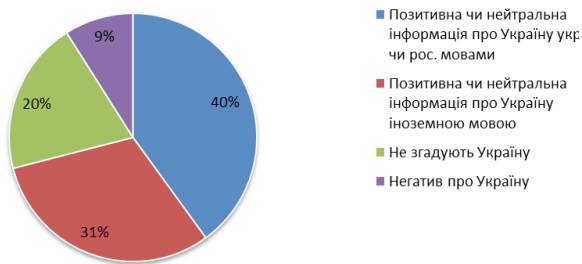

Рис. 1. Контент сторінок української діаспори у Фейсбучі

20 % спільнот діаспори майже не згадують на своїх сторінках України. Крім того, 9 % усіх спільнот інколи публікують і негативну інформацію про події в Україні, як-от жорстку критику влади, фейкові новини чи проросійський контент. Наприклад, на сторінці «Українці на Мальті» відео виступу дівчини Еліни на шоу «Голос країни» публікують з коментарем: «Те, що НЕЗДАРИ правлять в нашій країні — тимчасове явище! Такі як Еліна змінять нашу країну і досить швидко!»; спільнота «Українці в Анталії, українці в Туреччині» час від часу публікує на своїй сторінці фейкові новини з проросійських джерел; спільнота «Українці в Австралії» регулярно критикує дії влади, називаючи нові реформи антиукраїнськими, а представників влади зрадниками, які «будуть горіть в аду» та под. За умови поширення чи «лайків» такої інформації учасниками групи вона буде поширюватися, у тому числі, серед їхніх іноземних друзів.

Загалом на сьогодні невелика частка об'єднань української діаспори у Фейсбуці справді робить вагомий внесок у боротьбу з інформаційними маніпулятивними атаками проти України в міжнародному середовищі. Задля покращення результативності такої діяльності та істотного впливу на міжнародний імідж України українській діаспорі варто об'єднати свої сили для продукування та активного поширення проукраїнського контенту іноземними мовами в соціальних мережах, спрямованого на регулярне інформування іноземних громадян про важливі для України події та питання.

Висновки. Сьогодні в Україні механізми та методи інформаційного протиборства в гібридній війні мають розроблятися з урахуванням тих викликів і загроз з боку держави-агресора, які стають перешкодою на шляху розвитку України в контексті євроінтеграційних процесів та захисту національної безпеки й територіальної цілісності загалом. Зважаючи на це, актуальним є питання покращення іміджу України в очах світової громадськості. Істотним внеском у цей процес може стати діяльність діаспори, зокрема використання нею інструментів відповіді на гібридну агресію у всесвітній мережі. Ефективним кроком буде створення єдиної інформаційної мережі діаспори, яка б об'єднала медіапроекти іноземними мовами, сторінки в соціальних мережах, традиційні медіа за межами України та мала на меті регулярно інформувати світової спільноти про події в Україні мовами країн, в яких мешкають українські громади. Крім того, важливим інструментом боротьби з російською пропагандою на світовому рівні є використання

сторінок діаспори в соціальних мережах, які можуть продукувати ефективний віральний контент іноземними мовами про події в Україні для подальшого поширення його учасниками спільноти серед своїх іноземних друзів. Для злагодженої та регулярної діяльності у цій сфері може бути створена єдина сторінка в соціальних мережах для публікації такої інформації задля подальшого поширення її адміністраторами спільнот діаспори в різних країнах світу. Крім того, для більшого охоплення аудиторії варто зважати на чинники віральності контенту в соціальних мережах, зокрема на емоційність повідомлень. Адже лише ті матеріали, які спричинюють стан збудження та готовності до дій, спонукають користувачів до емоційної активності мають шанс стати вірусними публікаціями в інтернеті. Це пояснюється психологічним станом особи, спричиненим різними емоціями: позитивні емоції, такі як натхнення, велика радість, сміх — змушують нас ділитися враженнями з іншими людьми. Також підвищують активність та збуджують відчуття страху і злості. Проте емоції суму чи задоволення, наприклад, навпаки деактивізують.

Злагоджена діяльність української діаспори в інформаційному полі різних країн світу та всесвітній мережі може стати ефективним інструментом протидії маніпулятивним та пропагандистським технологіям противника у гібридній війні та запорукою позитивного іміджу України на міжнародній арені і підтримки наших іноземних партнерів задля збереження територіальної цілісності та євроінтеграційного курсу країни.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні методики виявлення пропагандистських джерел інформації в інтернеті та створенні і втіленні концепції підвищення медіаграмотності українських користувачів мережі, що може стати ефективною протидією агресивним впливам в інформаційному середовищі України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Радковець Ю.* «Гібридна війна» Путіна проти Меркель // Укрінформ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/1990217-gibridna-vijna-putina-proti-merkel.html>.
2. *Міфтахов Б.* Русо пацифісто. Як антивоєнні мітинги в Німеччині грають на руку Росії // Еспресо [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://espresso.tv/article/2016/03/10/ruso_pacyfisto_yak_antyvoyenni_mityngy_u_nimechchyni_grayut_na_ruku_rosiyi.

3. *Mify* і фейки про Україну, які поширює Росія у Нідерландах // Стожари [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.svitua.org/index.php/novunu/svit/item/3575-mify-i-feiky-pro-ukrainu-iaki-poshyriiue-rosiia-u-niderlandakh>.
4. *Червоненко В.* Як Україна програла референдум у Нідерландах // ВВС Україна [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/04/160407_netherlands_referendum_results_hk.
5. *В Іспанії* проросійські активісти провокують українців за гроші — представник діаспори // Громадське [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hromadske.ua/posts/v-ispanii-prorosiiski-aktyvisty-provokuiut-ukraintsiv-za-hroshi-predstavnyk-diaspory>.
6. *Юринець О.* Україна має активніше співпрацювати з українською діаспорою в різних країнах, зважаючи на активізацію проросійських сил в Європі // Жінки у політиці [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.womeninpolitics.org.ua/Jurinec_Ukraina_ma%D1%94_aktivnshe_spvpracjuvati_z_ukrainskoju_dasporoju_v_rznix_krainax_zvzhajuchi_na_a.
7. *Бойко С.* Агенти Путіна. Польська мережа // Главком [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://glavcom.ua/publications/agenti-putina-polska-merezha-370242.html>.
8. *Семиляк О.* Михайло Ратушний: «Українська діаспора стала своєрідним волонтером» // УВКР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.uvkr.org/interview/9260>.
9. *Mackinnon M.* Bypassing official channels, Canada's Ukrainian diaspora finances and fights a war against Russia // The Globe and Mail. — Mode of access: <http://www.theglobeandmail.com/news/world/ukraine-canadas-unofficial-war/article23208129/>.
10. *Українська* діаспора закликала звільнити Надію Савченко // УВКР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.uvkr.org/news/6734>.
11. *Stop Putin's War:* У 70 містах світу розпочався антивоєнний протест українців // Vidia [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://vidia.org/2016/61219>.
12. *Танасійчук О.* Євген Чолій, президент Світового Конгресу Українців. Кожен українець може стати воїном інформаційного фронту // Укрінформ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukrinform.ua/rubric-society/2140223-evgen-colij-prezident-svitovogo-kongresu-ukrainciv.html>.

13. Бергер Й. Заразительный. Психология сарафанного радио. Как продукты и идеи становятся популярными / Йона Бергер ; пер. с англ. Елены Ивченко. — М. : АСТ ; Манн, Иванов и Фербер, 2014. — 227 с.

REFERENCES

1. *Radkovets Y.* (2016), «Hibrydna viina» Putina proty Merkel [Putin's «Hybrid Warfare» against Merkel]. *Ukrinform*, available at: <http://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/1990217-gibridna-vijna-putina-proti-merkel.html> (accessed 15 December 2016).
2. *Miftakhov B.* (2016), Ruso patsyfisto. Yak antyvoienni mitynhy v Nimechchyni hraiut na ruku Rosii [Ruso patsyfisto. How Germany's anti-war protests play into Russian hands]. *Espresso*, available at: http://espresso.tv/article/2016/03/10/ruso_pacyfisto_yak_antyvoyenni_mityngy_u_nimechchyni_grayut_na_ruku_rosiyi (accessed 15 December 2016).
3. *Mify i feiky pro Ukrainu, yaki poshyriuie Rosiia u Niderlandakh* [Myths and fakes about Ukraine, disseminated by Russia in the Netherlands]. *Stozhary*, available at: <http://www.svitua.org/index.php/novunu/svit/item/3575-mify-i-feiky-pro-ukrainu-iaki-poshyriuie-rosiia-u-niderlandakh> (accessed 17 December 2016).
4. *Chervonenko V.* (2016), Yak Ukraina prohrala referendum u Niderlandakh [How Ukraine lost the referendum in the Netherlands]. *BBC Ukraine*, available at: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/04/160407_netherlands_referendum_results_hk (accessed 17 December 2016).
5. *V Ispanii prorosiiiski aktyvisty provokuiut ukraintsiv za hroshi* [Pro-Russian activists in Spain provoke Ukrainians for money]. *Hromadske*, available at: <http://hromadske.ua/posts/v-ispanii-prorosiiiski-aktyvisty-provokuiut-ukraintsiv-za-hroshi-predstavnyk-diaspory> (accessed 17 December 2016).
6. *Yurynets O.* (2015), Ukraina maie aktyvnishe spivpratsiuvaty z ukrainskoiu diasporoiu v riznykh krainakh, zvezhaiuchy na aktyvizatsiiu prorosiiiskykh syl v Yevropi [Ukraine should cooperate more actively with Ukrainian diaspora in various countries because of activation of pro-Russian forces in Europe]. *Zhinky u politytsi – Women in politics*, available at: http://www.womeninpolitics.org.ua/Jurinec_Ukraina_ma%D1%94_aktivnishe_spvpracjuvati_z_ukrainskoju_dasporoiu_v_rznix_krainax_zvezhajuchi_na_a (accessed 20 December 2016).

7. *Boiko S.* (2016), Ahenty Putina. Polska merezha [Putin's agents. Polish network]. *Glavkom*, available at: <http://glavcom.ua/publications/agenti-putina-polska-merezha-370242.html> (accessed 20 December 2016).
8. *Semyliak O.* (2016), *Mykhailo Ratushnyi*: «Ukrainska diaspora stala svoieridnym volonterom» [Mykhailo Ratushnyi: Ukrainian diaspora has become a volunteer]. *UVKR*, available at: <http://www.uvkr.org/interview/9260> (accessed 20 December 2016).
9. *Mackinnon M.* (2015), Bypassing official channels, Canada's Ukrainian diaspora finances and fights a war against Russia. *The Globe and Mail*, available at: <http://www.theglobeandmail.com/news/world/ukraine-canadas-unofficial-war/article23208129/> (accessed 22 December 2016).
10. *Ukrainska diaspora zaklykala zvilnyty Nadiiu Savchenko* [Ukrainian diaspora called for the release of Nadiya Savchenko]. *UVKR*, available at: <http://www.uvkr.org/news/6734> (accessed 22 December 2016).
11. *Stop Putin's War: U 70 mistakh svitu rozpochavsia antyvoiennyi protest ukraintsiv* [Stop Putin's War: Ukrainians began anti-war protests in 70 cities across the globe]. *Vidia*, available at: <http://vidia.org/2016/61219> (accessed 22 December 2016).
12. *Tanasiichuk O.* (2016), Evhen Cholii, prezident Svitovoho Kongresu Ukraintsiv. Kozhen ukrainets mozhe staty voynom informatsiinoho frontu [Evhen Cholii, President of the Ukrainian World Congress. Every Ukrainian can become a warrior of the information war front]. *Ukrinform*, available at: <http://ukrinform.ua/rubric-society/2140223-evgen-colij-prezident-svitovogo-kongresu-ukrainciv.html> (accessed 22 December 2016).
13. *Berger, J.* (2014), *Zarazitelnyy. Psikholohiya sarafannoho radio. Kak produkty i idei stanovyatsya populyarnymi* [Contagious. Why Things Catch On], ACT, Mann, Ivanov i Ferber, Moscow, 227 p.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2017.

Received 30.09.2017.